Құрылтайшы:
«ҚҰҚЫҚТЫҚ МИССИЯ» ҚОҒАМДЫҚ ҚОРЫ
ХАЛЫҚАРАЛЫҚ ҚАЗАҚСТАН КРИМИНОЛОГИЯЛЫҚ КЛУБЫ

Учредитель:
ОБЩЕСТВЕННЫЙ ФОНД «ПРАВОВАЯ МИССИЯ»
МЕЖДУНАРОДНЫЙ КАЗАХСТАНСКИЙ КРИМИНОЛОГИЧЕСКИЙ КЛУБ

Founder:
PUBLIC FOUNDATION «LEGAL MISSION»
INTERNATIONAL KAZAKHSTAN CRIMINOLOGY CLUB

ҚАЗАҚСТАННЫҢ ҒЫЛЫМЫ МЕН ӨМІРІ
НАУКА И ЖИЗНЬ КАЗАХСТАНА
SCIENCE AND LIFE OF KAZAKHSTAN

Халықаралық ғылыми-көпшілік журнал
Международный научно-популярный журнал
International popular-science journal

С Е Р И Я
ФИЛОЛОГИЯ - PHILOLOGY
ЭКОНОМИКА. ПОЛИТИКА. ФИЛОСОФИЯ. ЖУРНАЛИСТИКА
ECONOMY. POLICY. PHILOSOPHY. JOURNALISM
ЭКОНОМИКА. САЯСАТ. ФИЛОСОФИЯ. ЖУРНАЛИСТИКА
ӨНЕРТАНУ - ИССКУССТВОВЕДЕНИЕ - ART

№3 (38) 2016

Астана 2016

РЕДАКЦИЯ АЛҚАСЫ:

Абдукаримов О.А. — ҚР қоғам қайраткері
Абдрасилов Б.С. — б.ғ. ., профессор
Абдурасулова К.Р. — з.ғ.д., проф. (Ташкент)
Байделдинов Д.Л. — з.ғ.д., профессор
Байдаулет И.О. — мед.ғ.д., профессор
Бектұрғанов Н.С. — х.ғ.д., ҚР ҰҒА академигі
Бисенов К.А. — тех.ғ.д., профессор
Бішімбаев У.Қ. — тех.ғ.д., ҚР ҰҒА академигі
Бурханов К.Н. — с.ғ.д., профессор
Букалерова Л.А. — з.ғ.д., проф. (Мәскеу)
Ведерникова О.Н. — з.ғ.д., проф. (Мәскеу)
Гаипов З.С. — с.ғ.д., профессор
Голик Ю.В. — з.ғ.д., профессор (Мәскеу)
Дулатбеков Н.О. — з.ғ.д., профессор
Елешов Р. — а-ш. ғ.д., ҚР ҰҒА академигі
Есім Ғ. — ф.ғ.д., ҚР ҰҒА академигі
Елубаев Ж.С. — з.ғ.д., профессор
Жұрынов М.Ж. — ҚР ҰҒА академигі, ҰҒА Президенті
Зарипов З.С. — з.ғ.д., профессор (Рязань)
Ыдырысов Д.А. — т.ғ.д., профессор
Қасымбеков М.Б. — с.ғ.д., профессор
Құл-Мұхаммед М.А. — з.ғ.д., профессор
Комиссаров В.С. — з.ғ.д., профессор (Мәскеу)
Лебедев С.Я. — з.ғ.д., профессор (Мәскеу)
Лиховая С. Я. — з.ғ.д., профессор (Киев)
Майлыбаев Б.А. — з.ғ.д., профессор
Мацкевич И.М. — з.ғ.д., профессор (Мәскеу)
Мухамедиұлы А. — ф.ғ.д., профессор
Мұсақожаева А.К. — профессор
Оразалин Н.М. — ҚР Парламенті Сенатының депутаты
Сағадиев К.Ә. — э.ғ.д., ҚР ҰҒА академигі
Сартаев С.С. — з.ғ.д., ҚР ҰҒА академигі
Сәрсембаев М.А. — з.ғ.д., профессор
Сұлтанов Қ.С. — с.ғ.д., профессор
Сыдықов Е.Б. — т.ғ.д., профессор
Рустемов Б.Т. — жазушы, публицист
Сматлаев Б.М. — з.ғ.д., профессор
Тұрсынов С.Т. — э.ғ.д., профессор
Усманов А. — п.ғ.д., профессор
Шестаков Д.А. — з.ғ.д., профессор, жазушы
Харченко В.Б. — з.ғ.д., профессор (Харьков)

РЕДАКЦИЯЛЫҚ КЕҢЕС:

Абдиров Н.М. — з.ғ.д., профессор
Ағыбаев А.Н. — з.ғ.д., профессор
Аманбаев Ә.Т. — 3-ші сыныпты мемлекеттік әділет кеңесшісі
Айтжанов Б.Д. — вет.ғ.д., профессор
Әбішев Т.Д. — з.ғ.к.
Әбішев Х.А. — з.ғ.д., профессор
Байменов А.М. — тех.ғ.к., профессор
Бишманов Б.М. — з ғ.д., профессор
Бектұрғанов Е.Ө. — ҚР Парламенті Мәжілісінің депутаты
Борбат А.В. - РФ еңбек сіңірген заңгері, з.ғ.к.
Джансараева Р. Е. — з.ғ.д., профессор
Жақып Б. Ө. — филол. ғ.д., профессор
Ивона Массаки — профессор (Польша)
Кәрібаев Б. Б. — т.ғ.д., профессор
Кленова Т. В. — з.ғ.д., профессор (Самара)
Корконосенко С. Г. — с.ғ.д., профессор (Санкт-Петербург)
Қанжігітов Е. Қ. — вет. ғ.д.
Құрманалиев К. А. — ф.ғ.д., профессор
Лопашенко Н. А. — з.ғ.д., проф. (Саратов)
Мажейка Кипрас И. — МЕАТР академигі (Мәскеу)
Маткаримова Г.С. — з.ғ.д., профессор
Мельник Г.С. — с.ғ.д., профессор Санкт-Петербург)
Миндагулов Ә.Х. — з.ғ.д., профессор
Омаров Б.Ж. — фил.ғ.д., профессор
Саданов А.Қ. — б.ғ.д., профессор
Сапиев О.С. — ҚР қоғам қайраткері
Сопыбеков А. — ҚР Жазушылар Одағының мүшесі, ақын
Старостин С.А. — з.ғ.д., проф. (Мәскеу)
Сұлтанмұрат Е. — академик
Саломов Б. - з.ғ.д., РАА академигі, адвокат
Тоғжанов Е.Л. — з.ғ.к.
Тойлыбаев Б.А. - п.ғ.д., профессор
Тұрғараев Б.Т. — з.ғ.д., профессор
Рүстемова Г.Р. — з.ғ.д., профессор
Шаукенова З.К. — ә.ғ.д., профессор
Усманов С.У. — т.ғ.д., профессор
Челадзе Г. — құқық докторы, әкімшілік бизнес докторы, профессор(Грузия)
Huu Thinh - Вьетнам Жазушылар Қауымдастығының Төрағасы (Вьетнам)

ТМД елдеріндегі редакция өкілдігі:

Мәскеу: доцент Мыктыбаев Т., ұялы тел. : +7-926-2190830
Рязань: проф. Зарипов З. С. ұялы тел. : +7-960-5726474
Краснодар: проф. В. П. Коняхин: ұялы тел. : +7-918-443 56 21
Киев: проф. Лиховая С. Я. ұялы тел. : +7 380674469485
Харьков: проф. Харченко В. Б, ұялы тел. : +7 380932339968
Ташкент: Абдурасулова К. Р., ұялы тел. : +7 998 909 63 92 51
Баку: тел. : (99412) 5962144; (99455) 715 63 99
Душанбе: проф. Бахриддинов С. Э., ұялы тел. : + 992907702120
Бішкек: проф. Сыдыкова Л. Ч., ұялы тел. : + 996555753058

РЕДАКЦИОННАЯ КОЛЛЕГИЯ:

Абдукаримов О.А. — общественный деятель Республики Казахстан
Абдрасилов Б.С. — д.б.н., профессор
Абдурасулова К.Р. — д.ю.н., проф. (Ташкент)
Байдельдинов Д.Л. — д.ю.н., профессор
Байдаулет И.О. — д.мед.н., профессор
Бектурганов Н.С. — д.х.н., академик НАН РК
Бисенов К.А. — д.т.н., профессор
Бишимбаев В.К. — д.т.н., академик НАН
Бурханов К.Н. — д.п.н., профессор
Букалерова Л.А. - д. ю. н., проф. (Москва)
Ведерникова О.Н. — д.ю.н., проф. (Москва)
Гаипов З.С. — д.п.н., профессор
Голик Ю.В. — д.ю.н., профессор (Москва)
Дулатбеков Н.О. — д.ю.н., профессор
Елешов Р. — д. с-х. н., академик НАН РК
Есим Г. — д.ф.н., академик НАН РК
Елюбаев Ж.С. — д.ю.н., профессор
Журынов М.Ж. — академик, Президент НАН РК
Зарипов З.С. — д.ю.н., профессор (Рязань)
Идрисов Д.А. — д.т.н., профессор
Касымбеков М.Б. - д.полит.н., профессор
Кул-Мухаммед М.А. — д.ю.н., профессор
Комиссаров В.С. — д.ю.н., проф. (Москва)
Лебедев С.Я. — д.ю.н., профессор (Москва)
Лиховая С.Я. — д.ю.н., профессор (Киев)
Майлыбаев Б.А. — д.ю.н., профессор
Мацкевич И.М. — д.ю.н., профессор (Москва)
Мухамедиулы А. - д.ф.н., профессор
Мусаходжаева А.К. - профессор
Оразалин Н.М. — депутат Сената Парламента Республики Казахстан
Сагадиев К.А. — д.э.н., академик НАН РК
Сартаев С.С. — д.ю.н., академик НАН РК
Сарсембаев М.А. — д.ю.н., профессор
Султанов К.С. — д.пол.н., профессор
Сыдыков Е.Б. — д.и.н., профессор
Сматлаев Б.М. — д.ю.н., профессор
Рустемов Б.Т. — писатель, публицист
Турсынов С.Т. — д.э.н., профессор
Усманов А. — д.п.н., профессор
Шестаков Д.А. — д.ю.н., профессор, писатель
Харченко В.Б. — д.ю.н., профессор (Харьков)

РЕДАКЦИОННЫЙ СОВЕТ:

Абдиров Н.М. — д.ю.н., профессор
Агибаев А.Н. — д.ю.н., профессор
Аманбаев А.Т. — гос.советник юстиции 3-класса
Айтжанов Б.Д. — д.вет.н., профессор
Абишев Т. Д. — к.ю.н.
Абишев Х. А. — к.ю.н., профессор
Байменов А.М. — к.тех. н., профессор
Бишманов Б.М. — д.ю.н., профессор
Бектұрғанов Е.У. - депутат Мажилиса Парламента РК
Борбат А.В. - Заслуженный юрист РФ, к.ю.н.
Джансараева Р.Е. — д.ю.н., профессор
Жакып Б.О. — д.фил.н., профессор
Ивона Массаки — профессор (Польша)
Карибаев Б.Б. — д.и.н., профессор
Кленова Т.В. — д.ю.н., профессор (Самара)
Корконосенко С.Г. — д. пол. н., профессор (Санкт-Петербург)
Канжигитов Е.К. — д.вет.н.
Курманалиев К.А. — д.ф.н., профессор
Лопашенко Н.А. — д.ю.н., проф. (Саратов)
Мажейка Кипрас И. — академик МЕАТР (Москва)
Маткаримова Г.С. — д.ю.н., профессор
Мельник Г.С. — д.пол.н., профессор (Санкт-Петербург)
Миндагулов А.Х. — д.ю.н., профессор
Омаров Б.Ж. — д.фил.н., профессор
Саданов А.К. — д.б.н., профессор
Сапиев О.С. — общественный деятель РК
Сопыбеков А. — член Союза писателей РК, поэт
Старостин С.А. — д.ю.н., профессор (Москва)
Султанмурат Е. — академик
Саломов Б. - д.ю.н., Академик РАА, адвокат
Тоғжанов Е.Л. — к.ю.н.
Тойлыбаев Б.А. - д.п.н., профессор
Тургараев Б.Т. —д.ю.н., профессор
Рустемова Г.Р. — д.ю.н., профессор
Шаукенова З.К. — д.соц. н., профессор
Усманов С.У. — д.т.н., профессор
Челадзе Г. — доктор права, доктор бизнес админ., профессор (Грузия)
Huu Thinh - Председатель Ассоциации писателей во Вьетнаме (Вьетнам)

Представительство редакция по СНГ:

Москва: доцент Мыктыбаев Т., моб. : +7-926-2190830
Рязань: проф. Зарипов З. С. моб. : +7-960-5726474
Краснодар: проф. В. П. Коняхин: моб. : +7-918-443 56 21
Киев: проф. Лиховая С. Я. моб. : +7 380674469485
Харьков: проф. Харченко В. Б, моб. : +7 380932339968
Ташкент: Абдурасулова К. Р., моб. : +7 998 909 63 92 51
Баку: тел. : (99412) 5962144; (99455) 715 63 99
Душанбе: проф. Бахриддинов С. Э., моб. : + 992907702120
Бішкек: проф. Сыдыкова Л. Ч., моб. : + 996555753058

EDITORIAL BOARD:

Abdukarimov O.A. — public figure of the RK
Abdrasylov B.S. — Dr. of biology, professor
Abdurasulova K.R. — Dr. of Law, prof. (Tashkent)
Baideldinov D.L. — Dr. of Law, professor
Baidaulet I.O. — Dr. of medical science, prof.
Bekturganov N.S. — academician of NAN RK
Bisenov K.A. — Dr. of technology, professor
Bishimbaev B.K. - Dr. of history, acad. NAS. RK
Burhanov K.N. — Dr. of polit., professor
Bukalerova L.A. - Dr. of Law, prof. (Moscow)
Vedernikova O.N. — Dr. of Law, prof (Moscow)
Gayipov Z.S. — Dr. of political sciences, prof.
Gollik Y.V. — Dr. of Law., Professor (Moscow)
Dulatbekov N.O. — Dr. of Law, professor
Eleshov R. — Dr. of agricultural sciences, acad. NAS RK
Esim G. — Dr. of Philology, acad. NAS RK
Elubaev G.S. - Dr. of Law, professor
Zhurinov M.Zh. — acad. NAS RK, President of NAS RK.
Zaripov Z.S. — Dr. of Law, professor (Ryazan)
Udyrysov D.A. — Dr. of hisory, professor
Kasimbekov M.B. - Dr. of political sciences, prof.
Kul-Muhammed M.A. — Dr. of Law, professor
Komissarov V.S. — Dr. of Law, prof. (Moscow)
Lebedov S.Y. — Dr. of Law, professor (Moscow)
Lihovaya S.Y. — Dr. of Law, professor (Kiev)
Mailybaev B.A. — Dr. of Law, professor
Matskevich I.M. — Dr. of Law, prof. (Moscow)
Mukhamediuly A. — Dr. of philosophy., prof.
Musakhodzhayeva A.K - professor
Orazalin N.M. - Member of the Senate Parliament of the Republic of Kazakhstan
Sagadiyev K.A. - Dr. of Economics, acad. NAS RK
Sartayev S.S. — Dr. of Law, acad. NAS. RK
Sarsembaev M.A. — Dr. of Law, professor
Sultanov K.S. — Dr. of political sciences, prof.
Sydykov E.B. — Dr. of history, professor
Smatlaev Б.M. - Dr. of Law, professor
Rustemov B.T. — writer, publicist
Tursunov C.T. - Doctor of Economics, professor
Usmanov A. — Dr. of political sciences, professor
Shestakov D.A. — Dr. of Law, professor, writer
Harchenko B.V. — Dr. of Law, prof. (Harkov)

EDITORIAL COUNCIL:

Abdirov B.D. — Dr. of Law, professor
Agibaev A.N. — Dr. of Law, professor
Amanbaev A.N. — State counselor of Justice of 3-rd class
Aitganov B.D. — a doctor of betener sciences is a professor
Abishev T.D. — candidate of Law
Abishev H.A. — Dr. of Law, professor
Baimenov A.M. — candidate of tech, professor
Bishmanov B.M. — Dr. of Law, professor
Bekturganov E.U. — Member of the Parliament of Kazakhstan Majilis
Borbat A.V. — Deserved Lawyer of the Russian Federation, candidate of Law
Jansaraeva R.E. — Dr. of Law, professor
Zhakyp B.U. — Dr. of philology, professor
Ivona Massaki — professor (Poland)
Karibaev B.B. — Dr. of hisroy, professor
Klenova T.V. — Dr. of Law, profes. (Samara)
Korkonosenko S.G. — Dr. of polit, professor (St.-Peterburg)
Kangigitov E.K. — a doctor of betener sciences
Kurmanaliev K.A. — Dr. of philology, prof.
Loopachenko N.A. — Dr. of Law, prof. (Saratov)
Mazheika Kipras I. — acad. PANS (Moscow)
Matkarimova G.S. — Dr. of Law, professor
Melnik G.S. — Dr. of polit, professor
Mindagulov A.N. — Dr. of Law, professor
Omarov B.Zh. — Dr. of philology, professor
Sadanov A.K. — Dr. of biology, professor
Sapiev O.S. — The public figure of RK
Sopybekov A. - a member of the Writers' Union of Kazakhstan, poet
Starostin S.A. — Dr. of Law, prof. (Moscow)
Sultanmurat E. — academic
Salamov B. - Dr. of Law, academic, lawyer
Toqshanov E.L. — Dr. of Law, professor
Toilybaev B.A. - Dr. of pedagog., professor
Turgaraev B.T. — Dr. of Law, professor
Rustemova G.R. — Dr. of Law, professor
Shaukenova Z.K. — Dr. of soc., professor
Usmanov S.U. — Dr. of history, professor
Cheladze G. — Dr. of Law, professor (Gruzia)
Huu Thinh - Chairman Vietnam Writer's Association, poet (Vietnam)

Representative revision of the CIS:

Moscow: Associate professor Myktybayev T., mob . : + 7-926-2190830
Ryazan: prof. Zaripov Z. S. mob . : + 7-960-5726474
Krasnodar: prof. Konyahin V. P. : mob . : + 7-918-443 56 21
Kiev: prof. Likhov S. Y. mob . : +7 380674469485
Kharkov: prof. Kharchenko V. B., mob . : +7 380932339968
Tashkent Abdurasulova K. R., mob . : +7 998 909 63 92 51
Baku: tel . : (99412) 5962144; (99455) 715 63 99
Dushanbe: prof. Bahriddinov S. E., mob . : + 992907702120
Bishkek: prof. Sydykov L. Ch., mob . : + 996555753058

«ҚАЗАҚСТАННЫҢ ҒЫЛЫМЫ МЕН ӨМІРІ»
«НАУКА И ЖИЗНЬ КАЗАХСТАНА»
«SCIENCE AND LIFE OF KAZAKHSTAN»

Халықаралық ғылыми журналы (Мемлекеттік тіркеу: №9875-Ж 09. 02. 2009 ж.
Халықаралық тіркеу: ISSN 2073 — 333X, Париж, наурыз)
2009 жылдан бастап жылына 6 рет шығады.

Международный научно-популярный журнал
(Гос. регистрация: №9875-Ж 09. 02. 2009,
Международная регистрация: ISSN 2073 — 333X, Париж, март 2009 г.)
Периодичность издания журнала выходит 6 раз в год.

Ғылыми еңбектің негізгі нәтижелерін жариялау үшін Қазақстан Республикасы Білім және ғылым министрлігі білім және ғылым саласындағы бақылау Комитетінің 2012 жылғы 10 шілдедегі №1082 бұйрығымен ғылыми баспалар тізіміне енгізілген.

Журнал индексті ғылыми дәйексөздер қатарына қосылады және ҚР БҒМ Білім және ғылым саласындағы бақылау жөніндегі комитет ұсынған заңтану, филология, педагогика, философия, өнертану, экономика және жаратылыстану ғылымдары бойынша басылымдар тізіміне кіреді.

Автор мәліметтің нақтылығына, ресми құжаттардың сілтемелері мен басқа да деректердің дұрыстығына жауапты. Редакция мақалалар мазмұны мен жазылу стиліне жауап бермейді.

Мақалада отандық авторлардың еңбектеріне міндетті түрде сілтеме берілу керек.

Журналға мақаланы қазақ, орыс, ағылшын, неміс, француз, қытай, түрік, араб және ТМД халықтары тілдерінде жазуға болады.

Приказом Комитета по контролю в сфере образования и науки МОН РК от «10 » июля 2012 года № 1082 рекомендован для научных публикаций.

Журнал включен в индекс научного цитирования (ИНЦ) и в список изданий, рекомендованных Комитетом по контролю в сфере образования и науки МОН РК по специальностям: юриспруденция, филология, педагогика, философия, искусствоведение, экономика и естественные науки.

Ответственность за достоверность фактов и сведений, содержащихся в публикациях, несут авторы Редакция не несёт ответственности за содержание авторских материалов.

В статье обязательно сопровождение ссылок на работы отечественных авторов.

Статьи журнала принимаются на казахском, русском, английском, немецком, французском, китайском, турецком, арабском языках и могут быть написаны на языках народов СНГ.

Веб-сайт: **www. nauka-zan. kz** e-mail: **nauka-zan@mail. ru;**

Журнал редакциясының мекен жайы:
Астана қ., Алматы ауданы, Оңтүстік-Шығыс, оң жағалау, Түлкібас көш., 49 үй

Адрес редакции журнала:
г. Астана, Алматинский район, Юго-Восток, правая сторона, ул. Тулкибас, д. 49.

Главный редактор: д. ю. н., профессор Алауханов Есберген Оразович +7 701 111 8828;
Научный редактор: к. ф. н., доцент Абдиева Роза Серикбаевна +7 701 33 234 07.

ЖУРНАЛ РАСПРОСТРАНЯЕТСЯ:

1. Франция. Библиотека университетского комплекса Сорбонны
2. Польша. Польский университет имени Николая Коперника
3. Библиотека Стамбульского университета
4. Библиотека Венгерского государственного университета
5. Библиотека филиала Нью-Йоркского университета в Праге
6. Библиотека университета Карлова в Чехии
7. Библиотека Московского университета им. М.В. Ломоносова
8. Читальный зал юридического факультета МГУ им. М.В. Ломоносова
9. Библиотека Московской государственной юридической академии
10. Библиотека Московского университета МВД России
11. Библиотека Российской правовой академии МЮ РФ
12. Библиотека института государства и права России
13. Библиотека ВНИИ МВД России
14. Библиотека Московского университета МВД России
15. Библиотека Российской академии правосудия
16. Московский библиотечно-информационный комплекс Финансовой академии при Правительстве РФ
17. Научная библиотека Новосибирского государственного университета
18. Библиотека Рязанской академии права и управления
19. Библиотека юридического факультета Санкт-Петербургского университета
20. Библиотека Санкт-Петербургского юридического института Генеральной прокуратуры РФ
21. Библиотека Санкт-Петербургского Международного Криминологического Клуба
22. Библиотека Омской академии МВД РФ
23. Библиотека Томского государственного университета
24. Библиотека Академии Полиции Министерства Внутренних Дел Азербайджанской Республики
25. Библиотека Саратовской государственной академии права
26. Библиотека Саратовского центра по исследованию проблем организованной преступности и коррупции
27. Библиотека Самарского государственного университета
28. Библиотека Дальневосточного государственного университета
29. Библиотека Киевского государственного университета
30. Библиотека Уральская государственная юридическая академия
31. Библиотека Северо-Кавказская академия государственной службы
32. Библиотека Национальной академии наук Кыргызской Республики
33. Библиотека Университета Кыргызско-Российский славянский университет имени Б. Н. Ельцина
34. Академия МВД Кыргызской Республики имени генерал-майора милиции Э.А. Алиева
35. Библиотека Белорусского государственного университета
36. Библиотека Ташкентского государственного юридического института
37. Библиотека Таджикского государственного университета
38. Национальная библиотека Азербайджана
39. Библиотека Ереванского государственного университета
40. Библиотека Администрации Президента Республики Казахстан
41. Библиотека культурного центра Президента Республики Казахстан
42. Национальная академическая библиотека Республики Казахстан (г. Астана)
43. Национальная библиотека Республики Казахстан (г. Алматы)
44. Библиотека Евразийского Национального Университета им. Л.Н. Гумилева
45. Библиотека Казахского гуманитарно-юридического института
46. Библиотека Карагандинской академии МВД РК им. Б. Бейсенова
47. Библиотека Алматинской академии МВД РК
48. Библиотека Казахского Национального Университета имени аль-Фараби
49. Библиотека Казахского Национального Педагогического Университета имени Абая
50. Библиотека Международного Казахско-Турецкого Университета имени Х. А. Ясави

ФИЛОЛОГИЯ - PHILOLOGY

ӘОЖ 398; 801.8

Даутова Гүлназ Рахимовна
Әл-Фараби атындағы ҚазҰУ мен М.О.Әуезов атындағы
әдебиет және өнер институтының II курс PhD докторанты, e-mail: d.gulnazik@mail.ru

ҚАЗАҚ, БАШҚҰРТ ЖӘНЕ ОРЫС ЭПОСТАРЫНДАҒЫ БАТЫРДЫҢ ҒАЖАЙЫП ТУУ МОТИВІ

Түйін. Мақалада қазақ, башқұрт және орыс халық эпостарындағы батырдың ғажайып туу мотиві қарастырылады. Қазақ эпостары «Алпамыс батыр», «Қобыланды батыр», «Қамбар батыр» «Едіге батыр», башқұрт эпостары «Орал батор», «Алпамыш», «Заятөлек пен Су сұлу» және орыс эпостары Илья Муромец, Волхе Всеславович, Алеша Поповичтер негізінде талданады. Батырдың ғажайып туу сәттері түрлі жолдар арқылы анықталады. Халықтың тотемдік сенімдерге сенуі мен ғажаптан туу мотивінің байланысы сараланады. Сонымен қатар, зерттеу жұмысында батырдың сыртқы келбеті мен ішкі рухани дүниесінің принциптері де анықталады.

Түйін сөздер: ғажайып туу мотиві, қазақ эпосы, башқұрт эпосы, орыс халық жырлары, батыр, типология.

Резюме. В статье рассматривается мотив чудесного рождения батыра в казахском, башкирском и русском эпосах. На основе анализа казахских сказаний «Алпамыс батыр», «Кобыланды батыр», «Камбар батыр», «Едиге батыр», башкирских «Урал батыр», «Алпамыша», «Заятуляк и Хыухылу» и русских былин о Илье Муромце, Волхе Всеславовиче и Алеше Поповиче и др. Выявляются моменты чудесного появления на свет героя, определяется связь мотива чудесного рождения с томомистическими верованиями народа. В работе также определяется приемы создания внешнего портрета и принципы раскрытия духовного мира богатыря.

Ключевые слова: мотив чудесного рождения, казахский эпос, башкирский эпос, былина, батыр, типологические места.

Summary. The article deals with the motive of wonderful birth of Batyr in Kazakh, Bashkir and Russian eposes. On the basis of the Kazakh eposes «Alpamys Batyr», «Kobylandy Batyr», «Kambar batyr», «Edige Batyr», Bashkir «Ural Batyr», «Alpamysh», «Zayatulyak and Hyuhylu» and Russian epic about Ilya Muromets, Volkhov Vseslavovich and Alyesha Popovich and others.Various plots about a birth of the hero from stones, mountains and mountain rocks reflect in Turkic, especially in Kuakas and Altaic heroic epics: the birth from solid piece of stone; inside the mountain cliffs; the birth from a stone; but with certain and obligatory human intervention, this is broadly developed in archaic Nart legends, in which matriarchal relationship is also represented. Exactly owing to it, one can find many parallels to them in the world, mainly in archaic epics and make an attempt to find out the occurrence reasons of the indicated motifs in archaic.

Key words: motive wonderful birth, the Kazakh epos, Bashkir epos, Batyr, typologies.

Әлем халықтары эпосының негізгі бас қаһарманы жауынгер-батыр образы арқылы халықтың ержүрек батырды аңсағаны, қарапайым халықтың арманы мен жеке тұлғаның адамгершілік қырларының қалыптасуы көрініс табады. Әр халықтың батырлық жырларында кездесетін ұқсастықтарға көптеген зерттеушілердің мән бергенін фольклортанушы В.М. Жирмунский өзінің «Народный героический эпос» атты еңбегінде кең түрде көрсетеді [1]. Түркі халықтарының болсын, мейлі славян халықтары эпостарында болсын батырдың қалыптасуында қияли-ғажайып сәттер, мотивтер жиі байқалады. Ғалымдардың зерттеулері бойынша әлем халықтарының эпостарында болашақ батырдың ғажайып тууы, тез ер жетуі, тұлпар таңдауы, қалыңдық іздеуі немесе сапарға шығуы туралы мотивтері бірдей кеңінен таралған.

Түрік-татар халықтары эпостарының барлығы дерлік, батырдың туыстық байланыстарын баяндаудан бастау алады. Қаһарманның туу туралы эпизодтарын батырдың қысқаша биографиялық тарихы деп айтуымызға да болады. Мысалы, қазақ эпосы «Қобыланды батыр» да батырдың қыпшақ елінен щыққандығы жайлы қысқаша айтылып өтеді. Сюжеттік құрылымында басқа қазақ эпостарындағы секілді ғажайып туу, батырға лайық тұлпар, күші басым дұшпан, ғайып- ерен, кәміл пір т.б. тұрақты мотивтер ұшырайды. Осы тұста тағы бір айтып кететін жайт, қырғыздың «Манас» эпосында да батырдың арғы ата-бабалары арасында қыпшақ елінен бар екендігі айтылады. Кейбір халық эпостарында батырдың туғаны, туыстары туралы айтылмай бірден есейген тұсынан басталады. Мысалға, қазақ эпосы «Қамбар батыр» ға тоқтала кетейік. «Қамбар батыр» жырының сюжеті өмірдегі шынайы оқиғаларға жақын құрылған. Жырда мифологиялық көріністер кездеспейді. Оқиға бірден Назымның жар таңдаған тойынан басталады. Бұл жағынан алғанда «Қамбар батыр» жыры «Қобыланды батыр», «Алпамыс батыр» жырынан өзіндік дараланып тұрады. Батырдың туылғаны, ата-анасы ешбір мәлімет айтылмай, батырдың есейіп елге қамқор болған тұсынан басталады.

Ата-ананың ғажайып түс көруі батырдың дүниеге келуінен хабар береді. Көптеген халықтардың фольклорында кездесетін парсы патшасы Кирдің, Шыңғыс ханнның туылуы туралы сюжетті атауға болады. Түсінде Манас анасының алма жеуі құрсаққа бала біту туралы кең таралған сарындардың өзгертілген түрі екендігі айқын. Көбіне алма бала тумаған ананың бойына сәби бітіреді, кей жырларда күн сәулесінен, киелі бұлақ суынан бір жұтым су ішу, гүлдің иісінен жүкті болу оқиғалары орын алады. Қартайған ата-ананың балаға зар болуын, бала тілеп Құдайдан, әулиелерден жәрдем сұрауы қазақтың көптеген эпостарында кездеседі. Мысалға, «Едіге батыр» жырына тоқталсақ, ең алғашқы нұсқаларының бірі Шоқан нұсқасында батыр әулие мен пері қызыан туады, яғни ерекше жағдайда дүниеге келеді. Бұл – Едігені өзгелерден ерекше туған батыр ретінде көргісі келген халықтың ой-арманынан туындаған қиял екені мәлім [2, 220].

«Алпамыс батыр» эпосына келсек, батыр ерекше жағдайда туып, жедел есейіп, елді таң қалдыратын алып күш иесі болады. Жырдың негізгі оқиғасы Жиделі Байсын жерінде, қоңырат елінде айтылады. Ал, башқұрт халқының «Алпамыш» нұсқасында батыр қарт ата-ананың шаңырағында дүниеге келеді. Бала күн санап емес, сағат санап бір күн ішінде бір айлық шамасында өссе, бір айда бір жас шамасында өсіп, тез ер жетеді. Туылып бір күнен кейін аяғына тұрады, ал келесі күнінде далаға шығып басқа көрші балалармен ойнай бастайды. Туылғанына жиыма бес күн болды дегенде, батырдың бойы 70 аршинаға жеткендіктен, батырға Алпамыш деп есім береді. Атса оқ өтпейтін, шапса қылыш кеспейтін, отқа салса күймейтін, суға салса батпайтын батыр болады [3, 27]. Мұндай батырдың жедел өсуі эпостарда заңды түрде кездесетін халықаралық сюжет.

В.М. Жирмунский өзінің «Тюркский героический эпос» атты танымал еңбегінде Орта Азия мен Қазақстан халқына ортақ «Алпамыс» жырының әр түрлі версияларын салыстыру барысында әр түрлі эпикалық туындыларда кездесетін қаһарманның дүниеге келу мотивіндегі ұқсастықтар мен айырмашылықтарды көрсетеді. Ғажайып туу мотивін салыстырмалы тұрғыдан қарастыру нәтижесінде олардың бір қалыпта қайталанатынына көңіл аударады [4, 727].

Ал фольклортанушы ғалым Б.У. Әзібаеваның «Казахские народные романические дастаны» атты монографиясында қазақтың ғашықтық жырлары мен дастандарындағы батырдың ғажайып туу мотиві әсіресе оның дүниеге келер алдындағы ерекше жағдайларға тікелей қатысты екендігі және өзгешелеу сипатталатыны айтылады [5, 140].

Жалпы, батырдың адам күші жетпейтін күшке, жауынгерлік айбындылық пен еркіндікке құмар болуы этикалық дәстүрге тән қасиеттер. Башқұрт эпосы «Орал батор» да бас қаһарман алып күшке ие: жекпе-жекте қаһарлы өгізді және қатыгез Катил патшаның төрт кісі қорқарлық батырларын жеңіп, Кахкахи жылан патшалығын, содан кейін Азраки патшалығының да талқанын шығарады [6, 243]. Ал, «Заятөлек пен Су сулу» эпосында бас қаһарманның тек түр- әлпеті әдемі ғана емес, ол кішкентай кезінен бастап алып күшке ие болады. Ойнап жатқан кезінде балалар арасында төбелес шықса, тез арада шешімін табатын [7, 177]. Осыған жақын сюжет «Алпамыс батыр» эпосында да кездеседі. Он төрт жасқа келген Алпамыс бір жиында балуанмен күресіп, оның жілігін сындырады. Сонда баланың шешесі «жатқа кеткен жесіріңді іздемейсің бе?» деп батырды қарғап сілейді. Мұндай әрекеттерді ғылымда «батырлық ойындар», яки «алғашқы ер-

ліктер» деп атайды. Ат жалын тартып мінгесін-ақ, батыр өз елін жаудан қорғауға күш салады. «Алпамыс батыр» жырының А.Нысанов нұсқасынан алынған үзіндіден мысал келтіре кетейік:

Ұл бір жасына келгенде
Біл тасындай жайнайды.
Екі жаста Алпамыс
Ер қаруын сайлады.
Үш жасына келгенде
Ұшқан құстай ойнайды.
Төрт жасына келгенде
Төреге берді әділдік,
Алты жасқа келгенде
Елдің қамын ойлайды.
Жеті жасқа келгенде,
Қолына алды садағын.
Сегіз жасқа келгенде,
Шамалы жерге барады.
Тоғыз жасқа келгенде,
Туған айдай толады.
Он жасына келгенде,
Өзінің елін қорғады.
Он бір жасқа келгенде,
Әкесіне барады,
Ақ батасын алады.
«Мінейін» деп бір тұлпар
Жылқыға назар салады [8,178].

А. Нысанов нұсқасында ғана бар, басқа нұсқаларында кездеспейтін құндылық осы Алпамыстың он бір жасын санамалап сипаттаған тұсы аса әсерлі. Орыс эпостарында мұндай батырдың әр жасына тоқталып, жырлайтын тұстары кездеспейді. Тек жалпылама тез ер жететін айтып кетеді.

Орыс фольклорындағы батырлар жырларында (былина) қаһармандарына тоқталатын болсақ, көбінессе орыс батырлары Микула Селянинович, Алеша Попович, Сухман, Михаил Потык алып күшті өздерінің табиғи қасиеті ретінде қабылдайды.

Батырдың күші ең алдымен балалық шағында құрдастарына зақым келтіруінен басталады. Осы мотив орыстың батырлық жырлары Добрыни Никитичтің, Василий Буслаевтың, жас Константинушканың, Саула Леванидовичтың биографиясында кездеседі. Сонымен қатар, орыс эпосы Волх Всеславовичте жас ханша Марфа Всеславьевна бақшада серуендеп жүргенде байқаусыздан жыланды басып алады да, сонымен князь-сиқыршы, құбылушы Волх Всеславовичке жүкті болады. Бұл мотивтен біз һайуанлар адамзаттың арғы атасы және ұлы аңшы Волхваның жануар атадан туғаны туралы тотемдік көріністің сақталғанын көреміз. Адам мен табиғаттың теңдестік заңы орын алған. Бұл жерде хайуанаттардың жаңа түрінің пайда болуы жаратылыстың заңдылығы секілді көрінеді.Осы батыр туғанда күн күркіреп, жер мен теңіз шайқалып, аңқұстар дүниеге ұлы аңшы келді деп қорыққандарынан тығылады екен. [9, 576]

Қаһарманның Волх деген атының өзі сиқыршы, құбылушы, табиғат құпияларын меңгергендігін білдіреді. Батырдың қалыптасуын үшке бөліп қарастыруға болады. Біріншіден, батырдың ғайыптан туғаны бір қиял-ғажайып болса, екіншіден, өте тез өсіп, ер жетуінің өзі бір қиял-ғажайып мотив. Туғанына жарты сағат болмай, анасына өзіне қандай киімдер кигізіп қою керектігін сөйлейді. Үшіншіден оны жылдамдылық пен сиқыршылық қасиетке ие болуы. Волх тек ұлы аңшы ғана емес, сонымен қатар жауынгер. Ол жеңіске тек әскери дағдыларының арқасында емес, сиқыршылық қасиетімен де жетеді. Өз әскерлеріне бүкіл жағдайды жасау мақсатында Волх біресе сұңқарға, біресе қасқырға айналады. Ал әскерлерін болса, құмырсқаларға құбылдырып жаудың қаласына білдіртпей өткізіп жіберетін тұстары бар. Волх бірде үнділер сарайына, бірде Түріктер сарайына үлкен олжыны көздеп шабуыл жасайды. Мұндай үлкен олжыны мақсаттанған тек осы Волх, басқа орыс эпос батырлары, атап айтқанда Илья Муромец, Добрыня Никитич немесе Алеша Поповичте мұндай мақсат кездеспейді.

Орыс халық эпосындағы дәстүрлі ғажайып туу мотиві де ешқандай мифологиялық құбылушылықсыз да кездеседі. Қаһарман туылған кезінде күн күркіреп, найзағай жарқ етеді. Туыла сала батырлық қасиеттері пайда болады. Алеша анасына өзін жөргектемеуін өтінеді, себебі ол бірден жүріп кетеді. Сонымен бүкіл әлемді аралағысы келіп, Киевке жол тартады. Киевте басқа батырлармен танысады. Бірте-бірте батырлық үштікке кіреді. Кейбір зерттеуші-ғалымдардың айтуынша, Алеша орыс эпос қаһармандары ішіндегі ең адамгершілігі жоғары батыр.

Оның себебі Алеша Попович мінездемесінде тек дәстүрлі батырға тән қасиеттерімен қатар психологиялық баға беру элементтері де ұшырасады. Ол қара күшпен күшті емес, қорқыту, үркітумен батыл. Дұшпанын күшпен ғана емес, қулығымен жеңеді. Кей кездерде Алеша дұшпанын ғана алдап қоймай, жанында жүрген серігі Добрыняны да алдайтын кездері болады. Осы жерде фольклортанушы Ш. Ыбыраев: «көне эпостың кейіпкерлері өз мақсатына түрлі тәсілдер, айла-амалдар арқылы жетіп отырады. Алайда, қиял-ғажайып ертегілердегі сиқыр күштерден бұлардың елеулі айырмашылығы бар. Алдымен, мұнда сөздердің магиялық, дүниені өзгерткіш күшіне сену басым.

Сондықтан да көне эпоста арбау-байлау (заговор-заклинание) өлеңдері үлкен орын алады. Екіншіден, ғажайып, сиқырлы заттарды қолға түсіріп, солардың көмегіне сүйену көне эпос үшін тән емес. Кейіпкер негізінен өз күшіне сенеді» – деп айтқан [10, 127].

Эпостағы батырлар рухани дарындылыққа да ие. Жақсы ән айтатындары да, айтыскерлері де, музыкалық аспаптарда ойнайтын батырлар да кездеседі. Башқұрт нұсқасындағы «Алпамыш» та бас

қаһарман шерін таркату үшін ән айтып, қорайда (башқұрт аспабы) ойнайтын эпизоды бар, ал орыс батыры Добрыня Никитин гуслиде (орыс халық музыка аспабы) ойнап, ән шығарады. Садко болса, әншілік қасиетінің арқасында Новгородтықтарды жеңіп алатын сюжет бәрімізге мәлім.

Тағы бір мән беретін жағдай батырлардың әлеуметтік жағынан шығу тегі. Башқұрт эпосында көбінессе батырлар қарапайым халықтан шықса, қазақ, орыс эпостарында батырлары ақсүйектерден, ханның, байдың, князьдың ұрпағы болып келеді. Орыс эпосындағы XII ғасырда атағы шыққан батыр Илья Муромецтің өзі князь әулетінен шыққан, тіпті князь Владимирдың туысы деп те айтылған [11].

Ал Алеша – дін қызметкерінің баласы, Добрыня – Рязан батырының баласы. Орыс эпостарында ерекше назар аударатын тағы бір жағдай, арнайы бір дәрежеге ие болмаса да батырлары хан сарайында өткізілетін кештерден қалмайды және басты рөлді атқарады. Олардың әрбір іс-қимылынан, сөйлеген сөздерінен эпостың ары қарай даму үдерісін анық аңғаруға болады. Кейбір жағдайда батырлар князь тарапынан тапсырма алады. Өз қалауларынан тыс, сол тапсырмаларды орындау үшін билеушінің қызметкері ретінде саяхатқа аттанады. Ал кейбір тұстарында батырлар князьдықтың күші жетпеген қиындықтарына өз қалауымен көмек көрсетіп тұрады. Орыс эпостарында батырлар тәуелсіздігі, еркіндігі, батылдығына тікелей қатысты өз абройларын сақтайды. Орыс ертегі қаһармандары соңында хан болып жоғары атаққа ие болып, бақытты ғұмыр кешуімен аяқталса, эпостарда керісінше батырлар атаққа ұмтылмайды. Патша батырлардың жасаған ерліктеріне қарай марапаттағысы келсе де, олар ешқандай атақ- дәрежені қабылдамайды да батыр кейіпінде қалады.

Өз елін тереңнен сүюшілік мотиві қазақ эпостарында психологиялық жағынан да дәлелденеді. Ұзақ сапар, жорықтарда болып, дұшпанда кеткен ары мен барымтаға түскен малын іздеген ерлер, елі, жері еске түскенде жер тітіреткен даңқын да, олжаға түсірген мүлкін де бір тиынға санамайды. Алпамсадай алыптар елі есіне түскенде буыны босап кетеді. Қазанды жеңіп, Көбіктінің көп жылқысын алып қайтқан сапарында Қобыландының Қараспан тауын жайлаған қалың қыпшақ елін сағынғанда өзегін өрт шалып, өзін қайда қоярға білмейді. Осы сияқты эпизодтар басқа эпостардан да табылады [12].

Қорыта айтсақ, батырдың ғажайып туу мотиві қазақ, башқұрт, орыс эпостарының көркемдік- идеялық құрылымында өте маңызды рөл атқарады. Бас кейіпкердің бұлай тууы фольклордың, соның ішінде эпостың да халық идеалын дәріптеу мақсатынан туындаған.

Әдебиеттер:

1 Жирмунский В.М. Народный героический эпос. Сравнительно-исторические очерки. – М.-Л., Государственное издательство художественной литературы, 1962. – 434 с.

2 Алпысбаева Қ. Кейбір эпостық жыр басылымдарының текстологиялық негіздері: Зерттеулер. – Алматы: «Алматы баспа үйі», 2011. – 220 б.

3 Башкирское народное творчество. Т.1. Эпос. – Уфа: Башкирское книжное издательство, 1987. – 243 с.

4 Жирмунский В.М. Тюркский геройческий эпос. – Л: Наука, 1974. – 727 с.

5 Азибаева Б. Казахские народные романтические дастаны. – Алматы: Ғылым, 1990 –140 с.

6 Путилов Б.Н. Методология сравнительно-исторического изучения фольклора. Л.: Наука, 1976. – 243 с.

7 Путилов Б.Н. Экскурсы в теорию и историю славянского эпоса. СПб.: Петербургское востоковедение, 1999. – 288 с.

8 Бабалар сөзі, 33-том. – Астана: Фолиант, 2004. – 178 б.

9 Былины / сост., вступ.ст., подгот. текстов и коммент. Ф.М. Селиванова. М.: Советская Россия, 1987. – 576 с.

10 Ибраев Ш. Көне эпос // Қазақ әдебиетінің тарихы. Фольклорлық кезең. 1-том. – А, 2008. – 808 б.

11 Былины / Послесловие Аникина В. – М.: Художественная литература, 1986. – 300 с.

12 Ғабдуллин М., Сыдықов Т. Қазақ халқының батырлық жыры. – Алматы, 1972.

11 Byliny / Poslesloviye Anikin V. – M.: Khudojestvennnaya literature, 1986. – 300 s.

12 Gabdullin M., Sydykov T. Kazakh halkynin batyrlyk zhyry. – Almaty, 1972.